

О.М. Швидак,
доктор історичних наук, професор;
Н.А. Сівцова,
студентка філологічного факультету
(Житомирський педуніверситет)

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На основі наукового аналізу розглядаються сутність, основні аспекти і особливості політичної свідомості як фактору активізації політичної діяльності.

Поняття "політична свідомість". Підійти до цього питання можна на основі філософського трактування поняття "свідомість", яке в найбільш загальному вигляді означає вищий рівень духовної активності людини як соціального суб'єкта [1:622]. Різні філософські напрями по-різному розглядають природу свідомості. Так, іdealізм виходить з того, що свідомість розвивається спонтанно. Діалектико-матеріалістичне вчення виходить з того, що неможливо аналізувати свідомість ізольовано від явищ суспільного життя. Вона являє собою властивість високоорганізованої матерії – мозку – і виступає як усвідомлене буття, суб'єктивний образ об'єктивного світу. З соціальної точки зору, свідомість виступає перш за все як відображення в духовному житті людей їх суспільного буття, інтересів і уявлень різних соціальних груп, класів, націй, суспільства в цілому.

Політика, політичні відносини є частиною суспільного буття. Відповідно і політична свідомість виступає як відображення в духовному житті людей у першу чергу їх політичного буття - всієї різноманітності політичного життя, політичних процесів і явищ [2:266]. Одночасно політична свідомість є атрибутом політичної дії, його неодмінним складовим елементом. Як відомо, головним питанням відносин людей в політичній сфері є питання про державну владу. Відповідно це питання займає головне місце і в структурі політичної свідомості. Без його з'ясування не може бути й мови про свідому участь у політиці. Не менш важливе місце в політичній свідомості займає проблема політичних інтересів, котрі виступають в якості спонукаючих мотивів політичної дії. Разом з тим політична свідомість відображає більш широке коло соціальних явищ, витікає із самої природи політики. Таким чином, політична свідомість є відображенням виробничо-економічних та інших суспільних відносин індивідів, соціальних груп, класів, націй, суспільства в їх сукупному відношенні до державної влади [3:15]. Політична свідомість може випереджати суспільну практику, прогнозувати розвиток подій і тим самим виступати стимулюючим політичну діяльність фактором. Разом з тим політична свідомість, якщо вона в спотвореному вигляді відображає соціальну дійсність, заснована на догматичній вірі, може призводити до волюнтаризму в політиці, коли діючий суб'єкт не рахується з об'єктивними законами суспільного життя, керується суб'єктивними бажаннями і свавільними рішеннями. Небезпека процесів, заснованих на догматичній вірі, полягає в тому, що вони руйнують творче сприйняття світу, блокують живу думку, нав'язують свідомості жорсткі стереотипи, роблять її некритичною, а отже, і неморальною [4:16].

Соціальні носії політичної свідомості. Як і свідомість в цілому, політична свідомість може належати тільки певним суб'єктам, а саме: суб'єктам політичних відносин. Як відомо, суб'єктами політики виступають індивіди, соціальні групи, класи, нації, суспільство в цілому. Вони і є соціальними носіями політичної свідомості. Відповідно розрізняють політичну свідомість індивіда, соціальної групи, класу, нації, суспільства.

Політична свідомість окремого індивіда, соціальної групи і суспільства не тотожні один одному. Кожна соціальна група, як і кожне суспільство, будучи самостійними суб'єктами політики, виробляють свої політичні уявлення. В той же час між різними видами політичної свідомості існує діалектичний взаємозв'язок. Сукупність політичних ідей, носіями яких виступають соціальні групи і суспільство в цілому, є основою формування індивідуальної політичної свідомості. Політична свідомість не в останню чергу виступає і як специфічна форма вираження політичних інтересів соціальних класів і груп [5:320]. Оцінка соціально-політичної дійсності залежить від того конкретного становища, у якому опиняється носій цієї оцінки - особистість, соціальна група, клас – у даній системі суспільних відносин. Тому політичній свідомості суспільних суб'єктів об'єктивно притаманні соціально-класові риси.

Кожна соціальна група прагне представити свої політичні інтереси як такі, що відповідають загальним інтересам. Однак найбільш суттєвий вплив на характер політичної свідомості суспільства мають економічно домінуючі соціальні сили, які розпоряджаються максимальними силами для духовного виробництва і відповідно для свого впливу на всіх членів суспільства. Разом з тим політична свідомість, відображаючи об'єктивні інтереси нації, народу в цілому, характеризується і загальнонаціональними рисами, які притаманні всім соціальним групам та індивідам. Наприклад, у період зовнішньої загрози безпеки країни на перший план у політичній свідомості всіх суспільних сил виходять загальнонаціональні інтереси. Нині, на початку XXI ст., перед лицем гло-

бальних проблем людства в політичній свідомості народів усе більше місце займають загальнолюдські цінності та інтереси.

Рівні політичної свідомості. Політична свідомість системна за своїм характером, вона має багаторівневу структуру. Рівень політичної свідомості – це певний ступінь, досягнутий соціальним суб'єктом у пізнанні процесів і явищ, що мають місце у сфері політичних відносин. У структурі політичної свідомості виокремлюють такі рівні: повсякденний (щоденний), емпіричний, теоретичний.

Щоденний, повсякденний рівень політичної свідомості – це сукупність політичних ідей і поглядів суспільства, класу, соціальної верстви, групи людей і окремих індивідів, що виникає із безпосереднього сприйняття буденного суспільного життя. Характерною його особливістю є емоційно-розумове осмислення дійсності. Маючи справу головним чином із зовнішніми проявами політичних процесів, буденна свідомість, як правило, не проникає в їх сутність, не піднімається до розуміння їх глибинних суперечностей і закономірностей.

Тому в змістовному відношенні буденна свідомість характеризується розмитістю, уривчастістю і несистематизованістю уявлень про політичні явища. Однак його проста логіка, що базується на так званому "здоровому глузді", служить достатньо надійним орієнтиром у політичних подіях, які відбуваються.

В якості відносно розвинутої форми політичної свідомості можна кваліфікувати такий феномен, як громадська думка [5:322]. Як форма, громадська думка є виразом в більшій мірі емоційної, ніж раціонально-пізнавальної діяльності. Тому громадська думка нерідко спотворено тлумачить політичні явища або просто виступає в якості упередження людей, які непохитно впевнені в своїй правоті. До речі, упередження мають надзвичайно широке розповсюдження у політичному житті. Однак, незважаючи на цю якість громадської думки, політичне життя без неї немислиме (роль преси, радіо, телебачення).

Повсякденну політичну свідомість іноді ототожнюють з масовою свідомістю. Це не зовсім так. Чому? Поняття "повсякденна свідомість" і "масова свідомість" виражають різні межі суспільної свідомості, і, як такі, вони відрізняються за своїми носіями і змістом. Повсякденна свідомість має конкретних постійних носіїв – індивідів, соціальні групи і спільності, які характеризуються відносно стійкими рисами. Специфіка ж власне масової свідомості, її зміст і функціональні властивості обумовлені особливою природою її носія – мас (народних мас). Можна стверджувати: маса є особливою спільністю, не тотожною ні народу, ні соціальній групі, ні класу. Така спільність також виробляє свої уявлення про оточуючу соціальну дійсність, і тому вона виступає носієм специфічної форми суспільної свідомості – масової. На "перебудовних" особливостях масової свідомості, зокрема на спекуляції мотивів покаяння, деякі вчорашні керівники зробили успішну кар'єру. Розрив з минулим став для них достатньою індульгенцією, дозволив солідаризуватись навколо нових кон'юктур. Ще вчора вони демонстрували вірність комуністичним ідеалам, а сьогодні вже встигли обігнати рух, який повернувся назад, і знову опинилися в авангарді. Все це не сприяє оздоровленню звичаїв, адже нова суспільна ситуація утверджується лише тоді, коли нею оволодівають нові люди.

Емпіричний рівень (від грецького *empeiria* – досвід) – це більш чи менш усвідомлена сума спостережень про явища і процеси політичного життя, які виникають у її учасників. Цей рівень формується на основі (грунті) практичного повсякденного досвіду людей. На відміну від повсякденного, буденного рівня, цей емпіричний рівень характеризується більшою визначеністю і предметністю уявлень про соціально-політичні процеси. Разом з тим повсякденний і емпіричний рівні політичної свідомості стоять недалеко один від одного. Хоча вони не тотожні, все ж між ними є немало спільних рис. Обом їм притаманні такі яскраво виражені психологічні риси, як почуття, настрої, імпульсивність, емоційне сприйняття політичних подій, що виникають. Психологічний компонент політичної свідомості особливо сильно проявляється в періоди політичної нестабільності, в кризових ситуаціях, у перехідні періоди суспільного розвитку.

Теоретичний рівень політичної свідомості — це найбільш високий ступінь у пізнанні політичної реальності. Він виступає як система поглядів та ідей, вироблених на основі наукового осмислення всієї сукупності суспільно-політичних відносин. У пізнанні політичної реальності винятково важливу роль відіграє інтелектуальний потенціал. Масові сталінські репресії 30-х років суттєво знизили інтелектуальний потенціал радянського суспільства, деформували і загальмували хід культурних перетворень у країні. У практичному відношенні сталінізм – синонім тоталітаризму, деспотизму і диктатури культу [6:233, 324].

Зміст політичної свідомості на теоретичному рівні закріплюється у формі наукових понять і категорій, а також соціально-політичних теорій, учень, концепцій, доктрин. Дамо стисле визначення цих понять. Теорія (від грецького *theoria* – спостереження, дослідження) в широкому розумінні слова – це комплекс достовірних уявлень, принципів, що пояснюють якісь явища. Теорія у політології, як правило, максимально наближена до визначеного комплексу ідей, припущень, переконань і поглядів на політичну реальність. Політична теорія висту-

пає як найбільш цілісне, глибоко достовірне, систематично розвиваюче знання про істотні зв'язки і закономірності, притаманні політичній дійсності.

Сформована на основі узагальнення суспільної практики, політична свідомість є найбільш досконалою формою наукового обґрунтування практичної політичної діяльності. Політичні чи соціально-політичні концепції, вчення і доктрини у порівнянні з теорією є більш вузькими за рівнем узагальнення формами відображення дійсності. Наприклад, політична концепція (від lat. *conceptio* – розуміння, система) – це певний спосіб розуміння, трактування будь-якого явища чи процесу, основна точка зору на те чи інше питання суспільного життя.

Соціально-політичне вчення є сукупністю теоретичних положень про будь-яку сферу соціально-політичної дійсності. Іноді вченням називають систему соціально-політичних поглядів того чи іншого мислителя (напр.: учення Платона, вчення Макіавеллі, вчення К.Маркса і т.д.).

Політична доктрина (від lat. *doktrina* – учення). Основоположний принцип діяльності суб'єктів політичного процесу, заснований на певній політичній ідеології. У політичній доктрині відбивається бачення політичної системи, шляхів її розвитку, функціонального призначення, засобів і методів вирішення політичних проблем.

Типи політичної свідомості. Поняття “тип політичної свідомості” використовується для характеристики суттєвих особливостей відображення у свідомості різних категорій людей, їх відношення до політичної дійсності. Така своєрідність закріплюється в політичних позиціях, що займаються різними суб'єктами суспільних відносин. Всю багатоманітність ідейно-політичних переконань і позицій людей можна класифікувати за різним критерієм, що дозволяє виділити більш характерні риси їх політичної свідомості. У літературі частіше зустрічається типологізація за наступними ознаками: за соціально-класовим складом учасників політики; за прихильністю людей до тих чи інших ідеалів і цінностей; за характером відношення різних груп до інститутів державної влади, за схильністю людей до того чи іншого способу діяльності в області політики; за особливостями емоційно-психологічних переживань, пов'язаних із ходом політичних процесів.

Можна назвати й інші типи політичної свідомості. В марксистській літературі традиційно виділяють наступні типи класової політичної свідомості: буржуазна, дрібнобуржуазна, пролетарська. Однак у сучасних умовах ця типологія представляється дещо спрощено. Прогрес виробничих сил, НТР внесли корінні зміни в соціальну структуру суспільства. Що маємо на увазі? Різко зросла частка людей, зайнятих у науці та культурі, техніці й організації виробництва, освіті, охороні здоров'я, у сфері управління й обслуговування. Це призвело до більш тонкої ідентифікації та переплетіння інтересів різних соціальних верств, що знаходить відповідне відображення і в їх політичній свідомості.

У залежності від прихильності людей до певних суспільних ідеалів і цінностей політична свідомість може бути: ліберальною (висуває в якості пріоритетів у політиці принципи свободи індивіда); консервативною (спрямована на збереження традиційних суспільних підвалин, устоїв і цінностей); соціалістичною (орієнтована на пріоритет у політиці принципів колективізму, соціальної рівності та справедливості); інтернаціоналістською (спрямована на реалізацію в першу чергу загальних інтересів і цілей народів); націоналістичною (визначальною рисою є переконання у зверхності однієї нації над іншими, визнання інтересів її верховенства у політиці навіть на шкоду інтересам особистості, інтересам інших націй).

У літературі зустрічається також типологізація політичної свідомості в залежності від характеру суб'єкта соціальної дії до держави як політичного інституту. В даному випадку говорять про етатистську свідомість (фр. *etat* - держава) це тип політичної свідомості, що орієнтується на активну участь держави в суспільних процесах, у тому числі й у сфері економіки. Однак завжди є якась частина людей, яка, навпаки, скептично ставиться до держави або й взагалі заперечує її позитивну роль у суспільному житті. В цьому випадку має місце анархістська свідомість (від грецького *anarchia* – безвладдя).

Виділяють також демократичний, авторитарний і тоталітарний типи політичної свідомості. Демократичний тип політичної свідомості орієнтується на принципи і норми демократичних форм політичного життя. Авторитарний – на необмежену владу однієї особи. Тоталітарний - орієнтується не тільки на необмежене панування, але й на повний контроль владного суб'єкта (окремої особи чи групи) над усіма сторонами життя суспільства.

У залежності від орієнтації на той чи інший характер соціальної діяльності суб'єкта політична свідомість може бути: консервативною (орієнтована на збереження попередніх суспільних порядків); радикальною (орієнтована на корінні, рішучі перетворення); реформістською (орієнтована на здійснення соціальних змін шляхом реформ); революційною (орієнтується на здійснення різкого стрибкоподібного переходу від одного якісного стану суспільства до іншого).

Потрібно мати на увазі, що той чи інший тип політичної свідомості в чистому вигляді зустрічається рідко. В дійсності у свідомості та поведінці одного і того ж суб'єкта політичних відносин може одночасно проявлятися

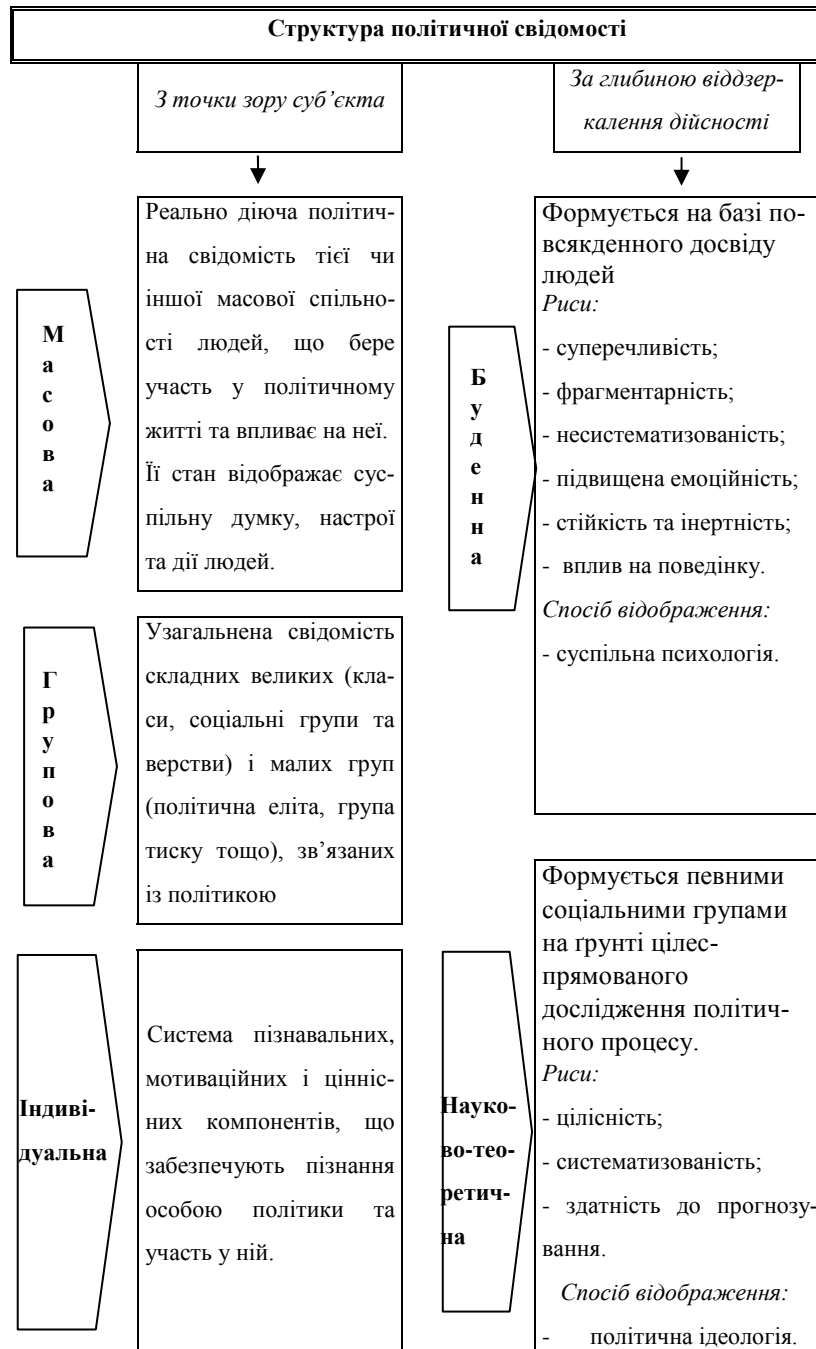
декілька типових рис. Скажімо, анархістські позиції може займати людина, що міркує про політичні явища на рівні повсякденної свідомості, і людина, що розбирається в складних політичних ученнях, теоріях і доктринах.

Висновки:

- Реальна політична дія передбачає наявність уявлень про політичну дійсність як на теоретичному, так і на повсякденному й емпіричному рівнях. Усі складові політичної свідомості знаходяться в складній діалектичній взаємодії.
- Без наукового осмислення законів, яким підкоряється політичне життя, практична політика неефективна і безперспективна.
- Політична свідомість виступає найважливішим фактором, що стимулює політичну діяльність. У цій своїй якості вона має різні рівні та форми прояву, характеризується множинністю типових рис, виконує складні функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Философский энциклопедический словарь. – М.: "Советская энциклопедия", 1983. – 839 с.
2. Політологічний енциклопедичний словник. – Київ: вид. Генеза, 1997. – 395 с.
3. Андреев С.С. Политическое сознание и политическое поведение. // Социально-политический журнал. – 1992, №8. – 96 с.
4. Винокурова С. Масова свідомість у ситуації соціальної кризи: пошук еквівалента втрачених ілюзій // Філософська і соціологічна думка. – 1993, №1. – 176 с.
5. Політологія: Підручник / І.С. Дзюбко, К.М. Левківський, В.П. Андрущенко та ін. – Київ: "Вища школа", 1998. – 416 с.
6. Даниленко В.М. та ін. Сталінізм на Україні: 20-30 рр. – Київ, 1994.

Матеріал надійшов до редакції 5.10.2000 р.

Швидак О.М., Сивцова Н.А. Политическое сознание как фактор политической деятельности.

В статье на основе научного анализа рассматриваются сущность, основные аспекты и особенности политического сознания как фактора активизации политической деятельности.

Shvydak O.M., Sivtsova N.A. Political conscience as a factor of political activity.

The article highlights essence, main aspects and peculiarities of political conscience as a factor of political activity being activated on the ground of scientific analysis